

CENTRUM BADAŃ HISTORYCZNYCH

Polskiej Akademii Nauk w Berlinie

ZENTRUM FÜR HISTORISCHE FORSCHUNG BERLIN

der Polnischen Akademie der Wissenschaften

Center for Historical Research of the Polish Academy of Sciences in Berlin

<https://www.cbh.pan.pl/de>

Abbreviation: CBH PAN

DIREKTOR
Prof. Dr. Igor Kąkolewski
+49 30 486 285 43
igor.kakolewski@cbh.pan.pl

STELLVERTRETENDER DIREKTOR
Dr. Maciej Gugala
+49 30 486 285 47
maciej.gugala@cbh.pan.pl

WISSENSCHAFTLICHER
MITARBEITER
Michał Turski, M.A.
+49 30 486 285 48
michal.turski@cbh.pan.pl

WISSENSCHAFTLICHER
MITARBEITER
Dr. Piotr Filipkowski
+49 30 486 285 44
piotr.filipkowski@cbh.pan.pl

WISSENSCHAFTLICHE
MITARBEITERIN
Dr. Milena Woźniak-Koch
+49 30 486 285 58
milena.wozniak-koch@cbh.pan.pl

WISSENSCHAFTSMANAGERIN
Agnieszka Zawadzka, M.A.
+49 30 486 285 53
agnieszka.zawadzka@cbh.pan.pl

FINANZEN UND VERWALTUNG
Edyta Lisiecka, M.A.
+49 30 486 285 41
edyta.lisiecka@cbh.pan.pl

SEKRETÄRIN
Jolanta Szczerbin, M.A.
+49 30 486 285 40
jolanta.szczerbin@cbh.pan.pl

PROJEKTMITARBEITER
Dr. Dominik Pick
+49 30 486 285 55
dominik.pick@cbh.pan.pl

HAUSMEISTER
Wiesław Biedroń

CBH PAN profile and goals

research of Polish–German relations in the context of European history and culture

scholarly and educational projects, intended both for experts and the general audience carried out in collaboration with international partners

interdisciplinary approach: history, art history, cultural studies, museology, political science, sociology, and cultural anthropology

promotion of the reconciliation and rapprochement between the Poles and the Germans

POLISH-GERMAN REALMS OF MEMORY

DEUTSCH-POLNISCHE ERINNERUNGSORTE

POLSKO-NIEMIECKIE MIEJSCA PAMIĘCI (9 volumes, 2013-2017)

Chapters (vol. 1):

Shtetl. Der Fiedler im Schmutz der Gasse

Juden. Bilder eines imaginierten Kollektives

Janusz Korczak. Pons inter nationes

EUROPE: OUR HISTORY

EUROPA. NASZA HISTORIA

EUROPA – UNSERE GESCHICHTE

(vol. 1-4, 2016–2020)

EUROPE: OUR HISTORY, VOL. 1

Section:

Past in the Present

= different aspects of European heritage

6.4 Judaizm

Wspólnoty żydowskie były w czasach średniowiecza rozrzucone po wielu krajach Europy, Azji i Afryki. Żydzi stanowili mniejszość religijną wśród muzułmanów oraz chrześcijan. Jak układały się stosunki między wyznawcami tych trzech religii? W jaki sposób Żydzi praktykowali na obczyźnie swoje obrządki i przestrzegali zasad wiary?

↑ IL. 1. W żydowskim wychowaniu ważną rolę odgrywało intensywnie zgłębianie Tory, ilustracja z francuskiej księgi, XIV w.

Pięć ksiąg Mojżeszowych – pięć pierwszych ksiąg Biblii, których autorstwo łądowo przypisywano Mojżeszowi.

Talmud (hebr. nauka) – zbiór praw religijnych wywodzących się z Tory, jak przestrzegać prawa zawarte w Torze.

Diaspora

W połowie I w. p.n.e. Rzymianie podbili ziemię Izraela. W 70 r. n.e., w czasie zbrojnego powstania Żydów w rzymskiej prowincji Judea, Rzymianie zniszczyli Jerozolimę wraz ze świątynią, która była uważana za religijne centrum judaizmu. Następnego stulecia przyniosły pogorszenie się warunków życia Żydów w Palestynie, dlatego większość ich część zdecydowała się opuścić ojczyznę i szukać dla siebie miejsca w innych stronach.

Początkowo wspólnoty żydowskie osiedlały się w rejonie Morza Śródziemnego (Italia, Gałia oraz Półwysep Iberyjski). Później Żydzi zaczęli przybywać także na obszary położone na północ od Alp – na tereny dzisiejszych Niemiec i Polski. Rozproszenie Żydów, którzy osiedlili się wśród chrześcijan oraz muzułmanów i stanowili mniejszość religijną oraz kulturową, nazywa się diasporą.

Wiara żydowska w życiu codziennym

Najważniejszą księgą judaizmu jest Tora. Nazwa ta ma dwa znaczenia. Po pierwsze, Tora to prawa boże, którymi Żydzi powinni kierować się w swoim życiu. Po drugie, określa się tym mianem **Pięć ksiąg Mojżeszowych**. Tora, razem z Pismami i Prorokami składa się na hebrajską Biblię. Z kolei **Talmud** uczy, jak na co dzień stosować reguły zawarte w Torze. Z każdej dziedzin życia wiąże się odpowiedni przepis: ze świętami, szabatem, małżeństwem, regułami prawa, dozwolonymi (tzw. koszernymi) potrawami. Uczni w Piśmie – rabini – kształcili się po to, aby przekazywać nakazy świętych ksiąg kolejnym pokoleniom.

Zasady wypływające z Biblii i Talmudu wskazywały kierunek życia wspólnotom żydowskim żyjącym w diasporze. Wzmacniały ich więź narodową, choć zarazem utrudniały codzienne funkcjonowanie wśród chrześcijan i muzułmanów.

Życie Żydów wśród ludów chrześcijańskich i muzułmańskich

Na terenach byłego cesarstwa rzymskiego we wczesnym średniowieczu chrześcijanie i wyznawcy judaizmu przeważnie żyli ze sobą w pokoju. Żydzi często byli dobre wykształceni, stąd niektórzy z nich wykonywali zawody cieszące się szacunkiem: pracowali w administracji, byli lekarzami lub zajmowali się handlem towarami z dalekich krajów. Ich kontakty handlowe pomnożyły bogactwo wielu miast. Mimo to w średniowieczu większość chrześcijan odnosiła się z niechęcią do wyznawców judaizmu, m.in. dlatego że obciążano ich winą za śmierć Chrystusa. Natomiast chrześcijańscy władcy z reguły dostrzegali pozytywną rolę Żydów, otaczali ich opieką i gwarantowali swobodne wyznawanie religii. W zamian za opiekę ze strony królów, książąt i biskupów Żydzi musieli jednak płacić specjalny podatek.

Pod panowaniem muzułmańskim Żydzi z reguły cieszyli się większą swobodą niż w chrześcijańskich królestwach Europy. Muzułmanie tolerowali judaizm zgodnie z nauczaniem Mahometa. Jednak i tu Żydzi musieli płacić daninę, ponieważ byli uznawani za niewiernych, którzy nie przyjęli objawienia proroka. Podobnie jak żyjący w krajach islamskich chrześcijanie, musieli też uznawać zwierzchność muzułmanów.

↑ IL. 2. Tora.

PRZESZŁOŚĆ W TERAZNIEJSZOŚCI

Po zniszczeniu świątyni Salomona w Jerozolimie Żydzi zaczęli zalecać synagogi, czyli domy modlitwy, w których wspólnoty żydowskie mogły praktykować swoje obrządki religijne.

Zachowane synagogi do dziś przypominają, że w średniowieczu w wielu miastach Europy mieszkał Żydzi i pokazują, gdzie skupiała się żydowska diaspora. Historia synagogi w Wormacji (w dzisiejszych Niemczech) sięga początków XI w. W budynku mieściła się również podziemna łazienka, tzw. mykwa, służąca członkom wormackiej gminy żydowskiej do rytualnych kąpiel.

W XII w. w Toledo (Hiszpania) mieszkało 12 tys. Żydów. Z dziesięciu synagog stojących w dawnej dzielnicy żydowskiej zachowała się Santa Maria la Blanca. Wmieszcza ją arabski budowniczo ok. 1200 r., a nazwę nadał chrześcijanie, po przejściu jej w XV w. Okrągło była przypominają o wpływie islamskiej architektury oraz świadczą o kunszcie twórców gmachu.

↑ IL. 3. Synagoga w Wormacji, zdjęcie współczesne.

↑ IL. 4. Dawna synagoga w Toledo, zdjęcie współczesne.

1. Wyjaśnij swoimi słowami następujące pojęcia: diaspora, Tora, Talmud.
2. Przedstaw zachowanie chrześcijan i muzułmanów wobec Żydów i podaj przyczyny ukształtowania takich postaw.
3. Dowiedz się, czy w twoim miejscu zamieszkania lub najbliższej okolicy są ślady kultury żydowskiej. Przedstaw w klasie wyniki tych poszukiwań.

EUROPE: OUR HISTORY, VOL. 4

3.3 Holocaust – zagłada Żydów

Po zajęciu Polski Niemcy rozpoczęli realizację swojej polityki rasistowskiej. Kontynuowali ją na kolejnych podbitych terenach przez cały okres trwania wojny. Ludność żydowska została odizolowana od reszty społeczeństwa, pozbawiona majątku, zamknięta w gettach i ostatecznie wymordowana. To ludobójstwo określa się mianem *Holocaustu* albo *Shoah*. W jaki sposób je zaplanowano i przeprowadzono? Kim były ofiary, a kim byli sprawcy mordu? Jak reagowano na los Żydów? Czego nauczyły nas te wydarzenia?

od września 1939 r.
Po inwazji na Polskę Niemcy rozpoczynają prześladowania Żydów na ziemiach okupowanych

październik 1939 r.
Budowa pierwszego getta dla ludności żydowskiej w Piotrkowie Trybunalskim

od czerwca 1941 r.
Niemieckie formacje Einsatzgruppen dokonują masowych mordów na Żydach na terenach ZSRS

20 stycznia 1942 r.
Na konferencji w Wannsee zostaje podjęta decyzja o zagładzie Żydów

1942–1944
Ludobójstwo na Żydach dokonuje się także w obozach zagłady

XX w.

↑ IL. 1. Niemiecy żołnierze i policjanci obcinają włosy mężczyźnie ubranemu w tradycyjny strój żydowski. Ziemia polska 1939 r.

Holocaust as a unifying human experience in extremity and providing universal truths for all humans (Viktor E. Frankl)

Pierwsze represje – preludium Zagłady

Jeszcze przed wybuchem wojny ludność żydowska w Niemczech została pozbawiona praw oraz majątku (patrz: rozdz. 2.4). Po napaści na Polskę represje wobec Żydów wkroczyły w nową fazę. Już w trakcie działań wojennych żołnierze Wehrmachtu dopuszczali się masowych mordów na Polakach i Żydach. Jeszcze brutalniej postępowały działające na tyłach frontu Einsatzgruppen, których zadaniem była likwidacja polskich elit oraz Żydów (patrz: rozdz. 3.1). Okupanci konsekwentnie dążyli do poddania Żydów całkowitej kontroli i wyizolowaniu ich z reszty społeczeństwa polskiego. Pierwszym krokiem w tym kierunku było powołanie rad starszych tzw. Judenratów. Na ich czele stawały ważne dla lokalnej społeczności osobistości, a ich zadaniem było pilnowanie wykonywania poleceń niemieckich okupantów.

Izolacja Żydów w gettach

Na zajętych ziemiach polskich okupanci podjęli decyzję o utworzeniu gett. W sumie utworzono ich ok. 600, a pierwsze powstało już w październiku 1939 r. w Piotrkowie Trybunalskim. Żydzi musieli teraz mieszkać w wyznaczonej części miast. Przesiedlani większość swojego dobytku musieli pozostawić, a do gett mogli zabrać ze sobą tylko najpotrzebniejsze przedmioty. Niektóre getta były otwarte, inne jak w Warszawie otoczone murem. Zarząd gett Niemcy powierzyli Judenratom.

Daily life under the German occupation in Eastern and Western Europe

Życie w gettach – powolna śmierć z wyczerpania

W gettach na niewielkich przestrzeniach skuto bardzo wiele osób, zmuszając je do życia w skrajnie złych warunkach sanitarnych. Stale brakowało żywności, co prowadziło do głodu oraz wybuchu chorób i epidemii. W efekcie w gettach panowała wysoka śmiertelność, a w pierwszej kolejności umierali najbabsi: osoby starsze oraz dzieci.

W szczególnie trudnej sytuacji znalazły się osoby bez pracy. Próbowaly one przeżyć, systematycznie wyprzedając posiadany majątek. Trochę łatwiej mieli ci, którzy pracowali w zakładach produkujących na potrzeby Niemców. Choć dostawali niewiele lepsze wyżywienie, ale mieli złudne poczucie bezpieczeństwa.

Od 1941 r. samowne wyjście poza teren getta zostało zabronione i groziła za to kara śmierci, co jeszcze bardziej pogorszyło sytuację mieszkającej w getcie ludności. Dlatego wielu młodych ludzi, mimo zakazu, ryzykując życie wykradało się z getta w poszukiwaniu żywności. Kara śmierci groziła też Polakom za pomoc Żydom. Mimo to część Polaków pomagała im w zdobyciu jedzenia, ale wielu także z premedytacją wykorzystywało ich sytuację i bogaciło się na szmuglowaniu do gett żywności i innych deficytowych towarów.

↑ IL. 2. Ulica w getcie łódzkim. Od grudnia 1939 r. Żydzi musieli nosić specjalne oznaczenia na ubraniach.

↑ IL. 3. Dwoje dzieci na ulicy getta warszawskiego. Widok zbrzączonych i głodnych ludzi, a w końcu i wyczerpanych zwłok naulicznych getta przestawał z czasem dzwicić. Fotografia wykonana między 1940 a 1943.

ŻR. 1. Historia żydowskiej rodziny w Warszawie

Fragmenty listów Franciszki Rubinlicht do siostry ukrywających się poza murami getta. (pisownia współczesna):

Pobyt nasz w obozie [pracy przy getcie] jest koszmar. [...] siedziałam w nocy w fabryce, przy 16-godzinnej pracy na 16-tu dekach chleba trującego, misce pomysł zamiast zupy. To było naszym codziennym pożywieniem i zapłatą. Toteż umrzeć było trudno, a obrzęki głodowe deformowały człowieka i upodabniały

do zwierząt. [...] Pracy nie wolno było opuszczać, gdyż to groziło strasznymi konsekwencjami, toteż chorych w obozie nie było. Przychodziłam do pracy z gorączką 39°, niektórzy z tyfusem nieprzytomni także zjawiali się do pracy, udając zdrowych, gdyż zwłaszcza tych chorych rozstrzeliwano od razu, aby zaraza się nie rozszerzyła.

Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, sygn. 301/485, s. 7–8.

ŻR. 2. Śmierć z głodu

Marek Edelman – ocalały z getta – po latach opowiadał o śmierci z głodu:

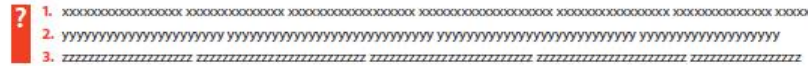
Czarni i brzydki leżał osłabli z głodu w wilgotnej pościeli i czekają, aż ktoś przyniesie im owies na wodzie albo coś ze śmietnika. Wszystko jest tam szare – twarze, włosy, pościel. Oszczędnie palą karbidówkę, ich dzieci

wyrwyją na ulicy przechodniom paczki z rąk w nadziei, że tam jest chleb, i natychmiast wszystko pożerają. W szpitalu dają spuchniętym z głodu dzieciom po pół jajka w proszku i po pastylce cebionu dziennie – to już dzieł lekarze, bo nie można narażać salowej, która też jest spuchnięta, na mękę dzielenia. Lekarze w getcie prowadzili badania nad głodem,

bowiem mechanizm śmierci głodowej był wtedy dla medycyny niejasny i należało wykorzystać nadarzącą się szansę. Szansa była wyjątkowa: „Jeszcze nigdy – pisali – medycyna nie dysponowała tak obfitym materiałem badawczym”.

H. Knoll, *Zdążyć przez Panem Bogiem*. Warszawa 2000, s. 22–24.

Iconographic and written sources presenting the war experience from a child's viewpoint

Handbook for teaching the
Holocaust

Handbook for teaching the Holocaust (Kosovo, 2020)

<https://www.euroclio.eu/wp-content/uploads/Handbook-for-Teaching-the-Holocaust.pdf>

-
- in cooperation with Yad Vashem, New Perspektiva, and the Haus der Wannseekonferenz in Berlin
  - with support The United States Holocaust Memorial Museum

POLEN

IN DER EUROPÄISCHEN GESCHICHTE

Herausgegeben von
Michael G. Müller

Polen in der europäischen Geschichte, vol. 2, 3 (2017, 2020)

Band 2

Frühe Neuzeit

16. bis 18. Jahrhundert

Herausgegeben von
Hans-Jürgen Bömelburg

HIERSEMANN

- Jürgen Heyde, Die Juden im frühneuzeitlichen Polen
- François Guesnet, Jüdisches Leben zwischen Tradition, Integration und Nationalbildung

**UNSETTLING REMEMBERING AND SOCIAL COHESION IN TRANSNATIONAL EUROPE (UNREST)
(European Union's Horizon 2020 program, 2016–2019)**

**War Museums and Agonistic Memory. A Report
Stefan Berger, Anna Cento Bull, Cristian Cercel,
Nina Parish, Małgorzata Quinkenstein, Eleanor
Rowley, Zofia Wóycicka**

***Museum Worlds*, vol. 6/2018**

CBH PAN 4 publishing series

Poland in Europe (in German and English) /Brill Schöningh

Focus. New Studies in the History of Poland and Eastern Europe (in German and English) /Brill Schöningh

---

Breakthroughs and People of Dialogue. From the History of Polish–German Agreement (in German and Polish)/ published independently

---

Sources and Studies on German–Polish Relations in the Early Modern Period and in the 19th Century (in German and Polish) / in collaboration with the Museum of Polish History in Warsaw)

Aufzeichnungen
aus dem besetzten Polen

BRILL | SCHÖNINGH

Kazimierz Wyka, *Leben als ob.* Aufzeichnungen aus dem besetzten Polen (2022)

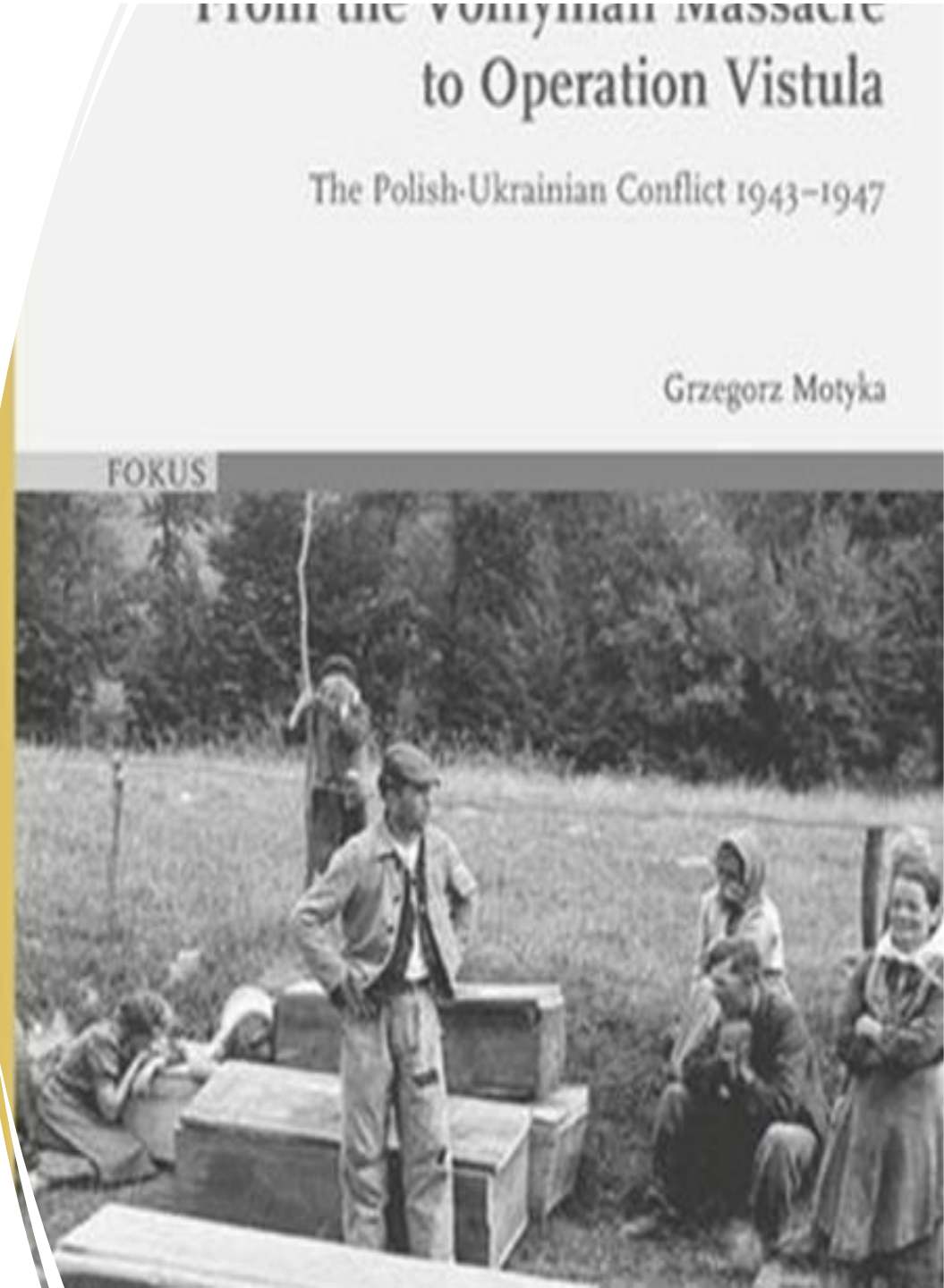
Polen in Europa (Brill-Schöningh)

Grzegorz Motyka, From the Volhynian Massacre to Operation Vistula. The Polish-Ukrainian Conflict 1943–1947 (2022)

Focus. New Studies in the History of Poland and Eastern Europe (Brill-Schöningh)

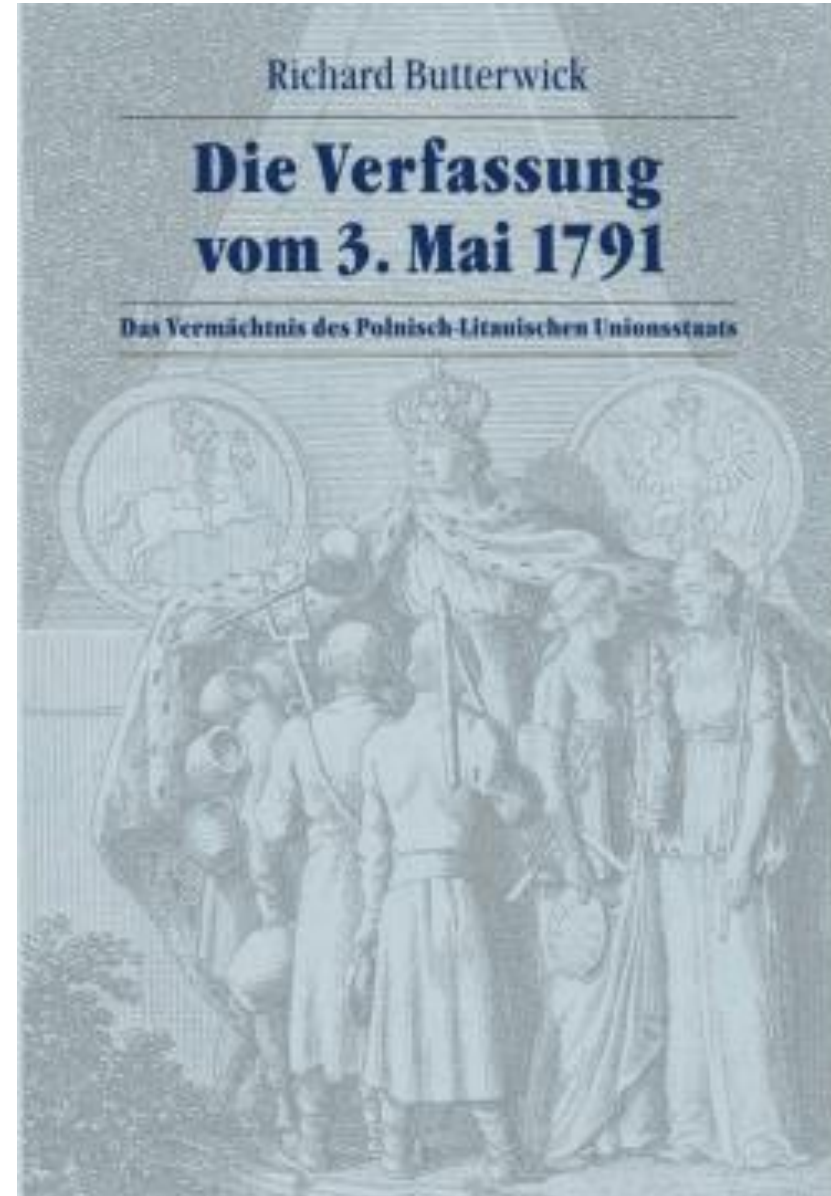
Breakthroughs and People of Dialogue. From the History of Polish–German Agreement (2021/2022)

<https://www.cbh.pan.pl/de/steter-tropfen-h%C3%B6hlt-den-stein-was-ich-zu-den-deutschen-und-%C3%BCber-die-deutschen-einem-halben>

Sources and Studies on German–Polish Relations in the Early Modern Period and in the 19th Century (2021)

<https://www.cbh.pan.pl/de/die-verfassung-vom-3-mai-1791-%E2%80%93-das-vern%C3%A4chtnis-des-polnisch-litauischen-unionsstaats>

**HISTORIE.
Jahrbuch des
Zentrums für
Historische Forschung
Berlin der Polnischen
Akademie der
Wissenschaften
(2007)**

<https://www.cbh.pan.pl/de/historisierung-der-transformation>

<https://cbhist.pan.pl/de/>

- Translations of historical sources
  - eBooks
  - Podcasts
  - Videos
  - Online exhibitions
  - Lesson plans
-

Prize of the Ambassador of the Republic of Poland in Germany

<https://www.cbh.pan.pl/de/wissenschaftlicher-f%C3%B6rderpreis-des-botschafters-der-republik-polen>

➤ Internships for students and scholars from Poland and Germany

➤ Library

Majakowskiring 47
13156 Berlin

info@cbh.pan.pl

<https://www.cbh.pan.pl/de>